

Araştırma Makaleleri / Articles

İBN HACER EL-‘ASKALÂNÎ’NİN VEBA-TÂUN GİBİ SALGIN HASTALIKLARA YAKLAŞIMI

Ramy Mahmoud*

Geliş Tarihi : 08 Temmuz 2020

Kabul Tarihi : 18 Ağustos 2020

Öz:

İnsanlık tarihi defalarca, milyonların ölümüyle sonuçlanan veba-tâun türü salgın hastalıklara tanık olmuştur. Bu hastalıklar, hiç bir zaman tamamen yok edilememiş, uzun yıllar kendilerini unuttursalar da belirli periyotlarla ortaya çıkarak toplumların demografik, ekonomik ve sosyolojik yapılarında değişimlere yol açagelmışlerdir. Virüsler keşfedilene kadar insanlık ailesinin değişik dinlere, etnik kökenlere ve kültürlere mensup toplumlari, hastalıkların arka planında yerine göre karanlık gizil güçler aramışlar, yerine göre de hastalıkları işlemiş oldukları kötülük ve günahların doğal bir sonucu olarak ilah ya da ilahları tarafından cezalandırıldıkları şeklinde yorumlamışlardır. Bu makalede, İbn Hacer el-‘Askalânî gibi İslam düşünce sistemine önemli katkılar sunan bir düşünür merkeze alınarak, yaşadığı dönemde veba-tâun türü hastalıkların kaynağı, hastalık karşısında insanın çaresizliği ve bu çaresizlikle baş etmede dinin rolü gibi meselelerde dönemin hâkim anlayışı, zaman zaman diğer kültürlerle birleştiği ve ayrıldığı noktalara da değinilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, İnanç, İbn Hacer, Veba, Tâun, Salgın.

APPROACH OF B. HACER EL-ASKALI TO OUTSTANDING DISEASES LIKE THE PLAGUE-TÂUN

Abstract

Human history has repeatedly witnessed plague-tâun-type epidemics that have resulted in the death of millions. These diseases have never been completely eliminated, although they have forgotten themselves for many years, they have emerged at certain intervals, leading to changes in the demographic, economic and sociological structures of societies. Until the viruses were discovered, the societies of the human family’s family of different religions, ethnicities and cultures sought dark secret powers on the background of the diseases, and interpreted that they were punished by their deities or deities as a natural result of the evil and sins they committed. This article is taken to the center of a thinker that provides important contributions to the Islamic thought system such as B. Hacer al-‘Askalânî, and the dominant understanding of the period in issues such as the source of plague-tâun diseases, the desperation of the person in the face of the disease and the role of religion in dealing with this desperation. It is tried to be explained by mentioning the points where it combines and separates with cultures.

Keywords: Islam, Faith, Ibn Hajar, Plague, Tâun, Pandemic

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi. ramy.elbannalum@hotmail.com, Orcid Id: 0000-0002-6853-1524.

Makale boyunca yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Hasan Çetinel’e teşekkürlerimi sunuyorum.

İntihal: Bu makale “iThenticate” intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atıf / Citation: Mahmoud, Ramy. “İbn Hacer El-Askalânî’nin Veba-Taun Gibi Salgın Hastalıklara Yaklaşımı”. Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi / 6 (Ekim 2020): 67-86.

Giriş

İnsanlık tarihi; depremler, volkanik patlamalar, seller, büyük yangınlar gibi doğal afetler ile veba, sıtma vb. salgın hastalıklar sonucu kalabalık insan kitlelerinin ölümüyle sonuçlanan, bir kısmı kayda geçmemiş birçok büyük felakete tanık olmuştur. Böylesi felaketler sonrasında binlerce insan toprağa verilirken hayatta kalanlar, içine düştükleri çaresizliği ruhlarının en derininde hissettikleri, hayata ve dünyaya dair sorgulamalar yaptıkları bir psikolojiye bürünmüşlerdir. Toplumsal ve küresel ölçekli bu tür felaketler, beraberinde insana ve topluma dair her şeyin yeniden yapılandırıldığı farklı bir sosyolojinin doğmasına da sebep olmaktadır.

İnsanoğlunun yaşadığı felaketler arasında, etkisi görüldüğü coğrafyanın sınırlarını aşan yalnız ortaya çıktığı milletler ve kültürleri etkilemekle kalmayıp küresel boyutta çokça can kaybına yol açan veba türü salgın hastalıklar da yer almaktadır. Batıda "plague, black death (kara ölüm), peste pestis, bizde ise "kıran, tâun" adlarıyla bilinen "veba", çoğu zaman salgın halinde yayılan, öldürücü, ateşli, bulaşıcı hastalıklardan birisi olarak milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. M.Ö. dokuzuncu ve onuncu yüzyıllardan itibaren bilinen ve belirtileri ilk kez m.ö. Dionysius tarafından tanımlanmış bu hastalık, gerçek sebebi ancak yirminci yüzyılın başlarında ortaya konuncaya kadar, neden kaynaklandığı ve Kendisinden korunmak için neler yapılması gerektiği hususlarında insanoğlunun kafasını karıştırmaya ve can yakmaya devam etmiştir. Söz konusu hastalık hiçbir zaman tamamen yok edilememiş, uzun yıllar etkisini kaybederek kendisini unuttursa da belirli periyotlarla ortaya çıkarak toplumların demografik, ekonomik ve sosyolojik yapılarında değişimlere yol açagelmıştır.¹

Hastalığın nedeni ilk kez 1894'te Hong Kong'da Alexandre Yersin (ö. 1943) tarafından keşfedilene ve daha sonra vebanın ilk önce fare ve kemirgenlerde enfeksiyona yol açtığı, sonrasında pireler aracılığıyla insana bulaştığı ortaya konana kadar toplumlar, hastalığın nedenlerini doğaüstü güçlerde aramaya devam etmişlerdir. Ayrıca birçok toplumda, bu hastalıkların toplumların işledikleri günahlara karşılık, tanrı veya tanrıları tarafından cezalandırılmak üzere kendilerine musallat edildiği yönünde inanışlar hâkim olmuştur. Haliyle bu durum bir taraftan din adamlarını ve açıklamalarını ön plana çıkarırken diğer yandan onlara birer hekimmişçesine hastalıklardan korunma noktasında toplumlarına yön verme sorumluluğu yüklemekteydi. Bu arada hastalığa bakışta ve mücadelede toplumların ıkellik ve gelişmişlik düzeyleri ile hijyen koşulları da oldukça etkili oluyordu. Bir de salgınlar genellikle uzun süreli kıtlıkların ve fakirliğin arttıran savaşların akabinde patlak vermekteydi.²

Kayda geçen en etkili veba, 6. yüzyılda ortaya çıkan ve "Jüstinyen Vebası" adıyla bilinen salgındır. İkinci büyük veba ise 14. yüzyılda görülen ve "Kara Ölüm (Der schwarze Tod)" diye adlandırılan salgındır.³ 1330'lu yıllarda Yersinia pestis adında, Orta Asya'da ortaya çıkan ve pirelerin ısırması yoluyla insandan insana bulaşan bir bakteri, tüccarların yükleri arasında bulunan fareler yoluyla kısa sürede tüm Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'ya yayılmış ve aynı hızda Atlantik Okyanusu kıyılarına kadar ulaşmıştı. Avrasya toplam nüfusunun neredeyse dörtte birinden fazlası bu salgında ölmüş, o dönemde 3,7 milyon civarı olan İngiltere nüfusu salgın sonrasında iki milyona düşmüştü. 5 Mart 1520'de bir İspanyol filosu Küba'dan Meksika'ya doğru yola çıkmıştı ve yükleri arasında, ilerleyen birkaç ay içerisinde o sırada yirmi iki milyon olan Meksika nüfusunu on dört milyona kadar geriletecek olan çiçek mikrobunu

¹ Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 15/26 (Mayıs 1991), 27-30.

² Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", 30-31.

³ İstek, Avrupa'da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Viyana Örneği), 174.

taşıyan köle Francisco de Eguia'da yer almaktaydı. Bu kölenin yaydığı çiçek mikrobi, Eylül 1520'de Aztek uygarlığının başkenti Tenochtitlan'a ulaştı ve iki ay içerisinde, başta İmparator Cuithlahuac (ö. 1520) olmak üzere Aztek nüfusunun üçte birini yok etti. Bilim, bu gözle görülmeyen ama insanlığı ve büyük medeniyetleri dize getiren canlıları keşfedene kadar, değişik dünya kültürlerinde durum farklı değildi. Mayalar; Ekperetz, Uzannkak ve Sojakak adındaki üç tanrının geceleri köy köy gezerek insanları hasta ettiklerine, Aztekler de hastalıkların onlara kara büyü yapan beyaz adamın işi olduğuna inanıyorlardı.⁴

Ortaya çıktığı tüm zamanlarda insanlığın yoğun olarak yaşamakta olduğu Asya, Avrupa ve Afrika gibi ana kıtaları, dolayısıyla Müslüman toplum ve beldeleri de etkisi altına alan bu hastalıklara Müslümanların yaklaşımının da dönemin şartlarından ve gelenekten etkilendiği tartışma götürmez bir gerçektir. Bu noktada İslam dininin konuya yaklaşımı ortadadır. İnsana, onun var oluşuna ve anlam arayışına dair önemli anlatıya sahip din olgusu da insanlığı bu denli derinden etkileyen büyük felaketler sırasında insanlara umut aşılama, onların hayata tutunmaları ve yaşanan ölümleri anlamlı kılmaları yönünde önemli bir manevi ve ruhi destek vasıtası olmaktadır. Hayata dair kapsamlı bir ontoloji ortaya koyan İslam da hastalıklar, ölümlerle gelen bu tür felaketleri inanan insanlar için anlamlı bir zemine oturtmaya çalışmıştır. “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.”⁵; “Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁶; “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.”⁷ vb. Kur'an ayetleri, mü'minlerin ölüm düşüncesiyle ilgili tutarlı ve anlamlı bir dini bakış açısı geliştirmelerine dönük tavsiye ve direktifler içermektedirler. “Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.”⁸ gibi Kur'an ayetleri de savaşlar gibi toplu ölümle sonuçlanan kimi felaketlerin baş müsebbibinin insanoğlu olduğuna atıf yapmaktadır. Yine “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.”⁹ gibi ayetler ise insanoğlunun yaşadığı her felaketi mistik kuvvetlere ya da ilahi bir cezaya bağlamaması, olayın arka planında kendi yanlış uygulama ve politikalarının yatabileceğini görmesi yönünde önemli bir hatırlatmada bulunmaktadır.

Konuya İslam tarihi içerisinde ortaya çıkan veba vakaları üzerinden bakılırsa; İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) Ebû Hâtim'den, onun da Asmaî'den rivayet ettiğine göre kayda geçen tâun olaylarından ilki, Şam'da ortaya çıkmıştır (17/638). Bu, aralarında Muaz b. Cebel, eşi ve çocukları ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh gibi seçkin sahabenin de yer aldığı birçok Müslümanın vefatıyla sonuçlanan 'Amvâs tâunudur. İkincisi ise, onunla aynı dönemde Irak'ta ortaya çıkan

⁴ Yuval Noah Harari, *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*, çev. Poyzan Nur Taneli (İstanbul: Kolektif Kitap, 2019), 18-24. “Postmodernist düşünürler kültürlerin yapıtaşları olarak memleketlerden ziyade söylemlerden bahsederler, ancak onlar da kültürlerin insanlığın iyiliğini umursamadan kendilerini yaymaya çalıştığını kabul ederler. Örneğin milliyetçiliği 19. ve 20. yüzyıllarda ortalığa yayılan ölümcül bir salgın olarak tanımlarlar ve savaşların, baskının, nefretin ve soykırımın sebebi olarak görürler. Öyle ki, bir ülkenin insanları bu salgına kapıldığı anda komşu ülkeler de buna kapılıyordu. Herkesi insanların iyiliği için çalıştığına inandıran milliyetçilik virüsünün, insanlardan çok kendisine faydası vardı.” Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens (İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi)* Çev. Ertuğrul Genç, (İstanbul: Kolektif Kitap, 2017), 244-245.

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, (Ankara: Dini Yayınlar Müdürlüğü, 2011), 2/155.

⁶ DİB, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 2/214.

⁷ DİB, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 9/111.

⁸ DİB, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 2/251.

⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 30/41.

Şemraveyh b. Kistrâ tâunudur. Her iki salgın da Hz. Ömer'in hilafeti dönemine gerçekleşmiştir.¹⁰ Daha sonraki dönemlerde Müslümanlar, İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde birçok defa etkisini hissettiren veba ile kendi anlayışları, kültürleri ve yaşadıkları dönemin imkânları çerçevesinde mücadele etmeye çalışmışlardır.

Bu araştırma; kendisi de bir salgın hastalık olan dizanteriden vefat eden ve yaşadığı dönemin en saygın âlimlerinden biri olan İbn Hacer *el-'Askalânî*'nin; "*Bezlü'l-mâ'ûn fî fazli't-tâ'ûn*" isimli eserinin yanı sıra, yine ona ait Buhârî şerhi *Fethu'l-Bârî*'ye de başvurarak bu eserlerin kaleme alındığı 14. yy. sonu ve 15. yy. başlarında halen büyük kitlesel ölümlere neden olan veba-tâun türü hastalıklara Müslüman toplumun yaklaşımına dair analizlerde bulunmayı hedeflemektedir. Onun özellikle *Bezlü'l-Mâ'ûn* isimli eserinin hastalığın acımasız yüzünü en etkili biçimde hissettirdiği bir dönemde yazılmış olması ona, salgın tarihi açısından birinci derece bir tarihi eser özelliği de kazandırmaktadır. Dolayısıyla hadisçiliğiyle ve hadis tenkidıyla ön plana çıkan İbn Hacer, bir taraftan hastalığa dair dini görüşlerini ortaya koyarken bir taraftan da dönemin tarihine ve Müslüman toplumun yapısına dair önemli bilgilere de yer vermektedir. Makalede ayrıca İbn Hacer'in eserini kaleme aldığı dönem ve sonrasında tâun üzerine yazılan bir kısım eserin yer aldığı kronolojik bir liste sunulurken ihtiyaç duyulan noktalarda dönemin tâun konusunda eser vermiş İbn Kayyım gibi dönemin diğer âlimlerinin görüşlerine de yer verilecektir. Ayrıca veba türü hastalıklarla ilgili toplumsal algı; hastalığın neden kaynaklandığı, hastalıkla mücadele vb. hususlarda Müslümanlar ile diğer dünya toplumları ve kültürleriyle benzerlikler ve ayrılan noktalara da yeri geldiğinde, konu bütünlüğüne sadık kalınarak değinilmeye çalışılacaktır.

İbn Hacer, özellikle *Bezlü'l-Mâ'ûn* isimli eserinde tâun hastalığıyla ilgili yer verdiği tüm rivayetleri, kendi hadis tenkit kriterlerine tabi tutmuş, birbirine benzer rivayetleri uzun uzadıya kıyaslamalarla izaha çalışmıştır. Bu nedenle onun eseri boyunca başvurduğu tüm rivayetlere yer vermek ve bunları hadis usulü çerçevesinde ele almak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır ve araştırmaya ait bir sınırlılık olarak bu kaydı düşmek yerinde olacaktır. Farklı tariklerden gelmiş aynı rivayetin tüm tariklerine yer vermektense, araştırmanın temel hedefine yönelik olarak İbn Hacer gibi klasik İslam düşüncesinin önemli âlimlerinden birisinin şahsında, o dönem Müslüman toplumun veba-tâun türü salgın hastalıklarla ilgili algısına yönelik ipuçları veren rivayetlere yer verilmeye çalışılmıştır.

Ortaya çıktığı her dönemde insan ruhunda ve toplumsal yapıda derin izler bırakan veba ve tâun hakkında İbn Hacer sonrasında da her biri hastalığa farklı zaviyelerden bakan bir çok eser kaleme alınmıştır. Hem hastalıkla ilgili çalışma yapanlar hem de genel anlamda dönem tarihi çalışanlar için faydalı olabileceği düşüncesiyle aşağıda bu kitaplardan bir kısmının müellif ve kitap adlarının bulunduğu bir listeye yer verilmiştir:

Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Menbecî (ö. 785/1383), *Kitâbu't-Tâ'ûn*.¹¹

Celâleddîn es-Suyûtî (ö.911/1505), *Mâ ravâhü el-vâ'ûn fî ahhâri't-tâ'ûn*, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî fazli't-tâ'ûn* kitabın muhtasarı.¹²

¹⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Meârif*, (Kahire: el-Heyetül Ammetü'l kitap, 1992), 601; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Kitâbü'l-mesâlik fî şerhi Muvatta'i Mâlik*, thk. Muhammed b. Huseyn es-Süleymânî, Âişe binti'l-Huseyn es-Süleymânî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2007), 7/206.

¹¹ Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Menbecî, *Kitâbu't-Tâ'ûn*, (Beyrut: Dâr-u b.Hazm, 2017).

¹² Celâleddîn es-Suyûtî, *Mâ ravâhü el-vâ'ûn fî ahhâri't-tâ'ûn*, thk. Muhammed Ali el-Bâz (Beyrut: Dâr'ul-Kalem, tz.).

İbn Nüceym el-Hanefî ö. 969/1563, *Risâletü'n fi't-Ta'ni ve't-Tâ'ün*.¹³

İbn'ü Kemâl Paşa ö. 940/1534, *Risâletü'n fi'rasti't-Tâ'ün*.¹⁴

İbn Hacer el-Heytemî ö. 973/1566, *Zikru'l-âdâbi'l-mute'allikat'i bi-men Esâbehu't-Tâ'ün*.¹⁵

1. İbn Hacer el-Askalânî

Dedesine nispetle İbn Hacer, ailesinin Filistin'deki memleketi Askalân şehrine nispetle de Askalânî diye meşhur olan bu büyük âlim, 22 Şâban 773'te (28 Şubat 1372) eski Mısır'da doğdu. Kendisi çok erken yaşta ölen babası ve dedeleri gibi ticaretle uğraşması yanında kırâat-i seb'ayı bilen, şiir yazan ve Nevevî'nin *el-Ezîkâr'ına* istidrâk kaleme alan çok yönlü bir âlimdi.¹⁶

İbn Hacer'in ilme ve öğrenmeye olan büyük arzusunu ders aldığı hocaların çokluğundan anlamak mümkündür. Aralarında Fâtıma et-Tenûhiyye ve Fâtımâ el-Makdisiyye isimlerinde iki kadının da yer aldığı çok sayıda alimden ders almıştır. *el-Mu'cemu'l-Mufehres*'te kimlerden hangi kitapları okuduğuna, *el-Mecmau'l-Muesses li'l-Mu'cemi'l-Mufehres*'te ise hocaları hakkında bilgilerin yanı sıra onlardan aldığı ders ve icazetlere yer vermiştir.¹⁷

İbn Hacer'in aralarında Cemmâî'lî'nin *Umdetu'l-Ahkâm*'ı, Kazvî'nin *el-Havi's-Sağir*'i, İbnu'l-Hacîb'in *el-Muhtasar*'ı, Harîrî'nin *Mülhatü'l-I'rab*'ı, Kâdî Beyzâvî'nin *Minhacü'l-Vusul*'u, Irakî'nin *Elfiyyetü'l-Hadis*'i, İbn Malik'in *Elfiyye*'sinin de yer aldığı birçok İslam düşüncesi klasiğini ezberlediği bilinmektedir.

Hayatı boyunca birçok medresede tefsir, hadis, fıkıh dersleri veren İbn Hacer'in bilindiği gibi en çok öne çıktığı alan hadistir. Müderrislik, kadılık, müftülük ve hatiplik gibi farklı görevlerde bulunan ve İslam coğrafyasının önemli merkezlerine yolculuklar yapan İbn Hacer, 808 yılında başladığı ilim meclislerindeki tedrislerine öldüğü yıl olan 852 yılına kadar devam etmiştir. Bu arada başta hadis olmak üzere tefsir, fıkıh, akaid, tarih, şiir vb. birçok alanda sayısı 280'lere varan eser kaleme almıştır.¹⁸

İbn Hacer özellikle hadis sahasında birçok talebe yetiştirirken bir taraftan da iki yüzü aşkın eser vermeyi başarmıştır. El-Bağdâdî, onun yüzü aşkın eser kaleme aldığını söylerken öğrencisi Sehavî, bu sayının iki yüzden fazla olduğunu bildirir. Abdüssettar eş-Şeyh ise İbn Hacer'in hayatını konu aldığı eserinde ona ait 289 eserden bahsetmektedir. Onun bu eserlerinden en meşhurları arasında; Sahih-i Buhârî'ye yaptığı şerh olan *Fethu'l-Bârî* ile onun mukaddimesi, *Tabsiretu'l-muntebih bi'tahrîrî'l-muştebih ile Tehzîbu't-tehzîb*, *Lisanu'l-mîzân* ile hadis usulüne dair kaleme aldığı *Nuhbetü'l-fiker* ve Sahih-i Buhârî'nin muallak hadislerine

¹³ İbn Nüceym el-Hanefî, *Risâletü'n fi't-ta'ni ve't-tâ'ün* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsü'l-Küttâb Mustafa Efendi, 1143), 45-47.

¹⁴ İbn'ü Kemâl Paşa, *Risâletü'n fi'rasti't-tâ'ün* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsü'l-Küttâb Mustafa Efendi, 1909), 10-12.

¹⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *Zikru'l-âdâbi'l-mute'allika bi-men esâbehu't-tâ'ün* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsü'l-Küttâb Mustafa Efendi, 1150), 89-93.

¹⁶ M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Nisan 2020).

¹⁷ Mehmet Bilen, "Hadis Şârihi Olarak İbn Hacer el-Askalânî", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* I/II, (Kasım 2009), 52-53.; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî".

¹⁸ Bilen, "Hadis Şârihi Olarak İbn Hacer el-Askalânî", 55-56.

dair olan *Tağliku't-ta'lik* sayılabilir. Ayrıca; fikhî hadisleri içeren eseri *Buluğu'l-meram* ile bu liste uzatılabilir.¹⁹

Son olarak, el-'Askalânî'nin düşünce kodlarının mahiyet ve keyfiyetini örnekleme babından Firavunun imanına dair polemikte sergilediği tutum önemlidir. Kur'an'da olumsuz bir karakter olarak takdim edilen Firavunun halis bir imanla inandığını, rûhunun 'tâhir ve mutahhar' olarak kabzedildiğini ifade eden İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) lehinde fetva veren İbn Hacer, Firavunun kaderinde iman etmek vardı. Cenab-ı Hak onun önce aklını elinden almış, iman etmeyi düşünmeksizin dalâlet içinde yaşamasını sağlamış ancak kaderinde iman etmek olduğu için ölüm anında ona aklını geri vermiş, kendisine yönelerek tevbe ve iman etmesini nasip etmiş ve imanlı iken canını almıştır, demektedir.²⁰

2. Bezlü'l-Mâ'ûn fî Fazli't-Tâ'ûn

İbn Hacer'in kendisinin de 28 Zilhicce 852'de (22 Şubat 1449) tarihinde dizanteriden öldüğü rivayet edilmektedir.²¹ Kendi ölümü de bir salgın hastalıkla gerçekleşen İbn Hacer'in yaşadığı dönemde veba, dizanteri vb. salgın hastalıklar nedeniyle on binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bu tür hastalıklar karşısında o günkü toplumların günümüzdekilerden daha çaresiz olduğu, modern anlamda aşı-ilaç benzeri tıbbî çözümlerinse henüz çok uzak olduğu göz önünde tutulunca, dönemin siyasileri kadar toplum üzerinde etkili olan âlimlerin de bu konularda sorumluluk alması kaçınılmazdır. Büyük can kayıplarının yaşandığı, insanların sevdiklerini bir bir kaybettiği böyle bir kriz döneminde, sürekli toplum önünde olan, kadılık-müftülük, vaizlik vb. görevlerde bulunarak toplumun fertlerine dini, ahlaki anlamda rehberlik etmeye çalışan, birçok âlimden ders almış ve yüzlerce talebe yetiştiren bir önder kişilik olarak İbn Hacer de, bu konuda sessiz kalmamıştır.

Kitabın adı olan "*Bezlü'l-mâ'ûn fî fazli't-tâ'ûn*" "بذل الماعون في فضل الطاعون" Türkçeye "Tâunun faziletine dair sarf edilen çaba" olarak çevrilebilir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere İbn Hacer, eserini kriz zamanlarında inanan insanlara ümit aşılamak ve onların inançlarını canlı tutmak gibi amaçlarla kaleme almıştır. O, tâundan vefat eden bir mü'minin, tıpkı savaş alanında düşmanla çarpışarak şehit düşmese dahi sınırda nöbet beklerken vefat eden askerin şehit sayılması örneğinde olduğu gibi, hastalığa sabrından dolayı şehit sayılacağına dair, insanlara umut aşılayacak görüşlerini²², konuya dair hadisler ve geçmiş toplumlardan örnek kıssalarla ortaya koymaya çalışır. Onun bu eserinde "Benim ümmetime merhamet edilmiştir. Onlar için ahirette azap yoktur, onların azabı fitneler ve zelzeleler şeklinde dünyada olacaktır."²³ gibi rivayetlerle İslam toplumunun başına gelen felaketlerle çözülmemeleri ve ye'se düşmemelerini sağlama çabasını güttüğü görülmektedir. İbn Hacer, tâun gibi hastalıkların mü'minler için bir imtihan ve onların sabırlarını sınama vasıtası, inkârcılar içinse bir ceza ve azap anlamına geldiğini kitap boyunca farklı şekillerde vurgulamaya çalışır.

Eserini farklı başlıklarda 5 baktan müteşekkil 456 sayfadan oluşturan İbn Hacer her babta farklı fasıllar ile konuyu birçok yönüyle ele almıştır. Bablarda vebanın mahiyeti ve salgın

¹⁹ Mehmet Turan, "Meşhur Hadis Alimi İbn Hacer el-Askalânî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği", *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1, (Ağustos 2017), 27.

²⁰ Bkz. Mustafa Akman, *İbn-i Arabî Kelamî Tartışmalar Sorular Şüpheler*, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 336-337.

²¹ Turan, İbn Hacer el-Askalânî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği, 24.

²² Süyûtî, *Şerhu's-Sudûr bi-şerhi-hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, thk. Abdülmecîd Ta'me Halebî, (Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1996), 151.

²³ Sünen-i Ebî Dâvûd, 466 numaralı hadis. İbn Hacer bu hadisin senedinin hasen olduğunu söyler. bz., İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî fazli't-tâ'ûn*, thk. Ahmed 'İsâm el-Kâtib, (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1991), 213.

boyutunu hem dünyevi hem uhrevi açıdan Kuran ayetleri, hadisler ve âlimlerin deyimleriyle temellendirmiştir. Kitap Riyad şehrinde Ahmet İsmâ Abdülkadir tarafından dört nüshanın tahkikiyle ortaya çıkartılmış olup 1990'da Dâru'l- Âsime yayınevinde basılmıştır. Eserin muhakkikinin tespit ettiği üzere kitabın ismi bir başka nüshada değişiklik göstermiştir. *Bezlü'l-Mâ'ûn fî fazli'l-tâ'ûn* diğer nüshalarda “fazl” yerine “fevâid” kelimesinin de kullanmasına rağmen muhakkik, İbn Hacer'in eserde “fazl” kelimesini tercih ettiği için bu ismi kullanmıştır. Burada “fevâid” kelimesine bakılacak olursa maddi bir menfaat doğrultusunda elde edilecek kazancı ifade ederken, “fazl, fazilet” gibi kelimeler bir çıkar olmaksızın maddi ve manevi tüm olumlu halleri ifade etmektedir. Veba gibi sonucu ölüme giden ve zahiren şer görünen bir felakete, neticesi itibarıyla bir imtihan ve sabır aracı kabul edilerek fazilet olarak bakılmış ve şehitlikle mükâfatlandırılmıştır. Müellifin fazilet kavramı kullanmasının sebebinin bu olduğu düşünülmektedir.

3. Tâun Hastalığı

3.1. Kelime Kökeni Açısından Tâun

Ta'ane, yetünü, ta'nen ve tetûnün ve ta'inun şeklinde kullanımları olan ve kelime kökü olarak mızrakla iyice yaraladı anlamına gelen bir kelimedir. Kelimeyle ilgili olarak İsfahânî: “Mızrak, boynuz ve benzeri şeylerle vurmaktır.” derken kelimenin istiâre yoluyla “çarşıma” anlamında kullanıldığını belirtir ve “و طَعْنَا فِي الدِّينِ” (Nîsâ 4/46) ayetinde buna benzer bir üslupla kullanıldığını örnek olarak sunmuştur.²⁴ Cevherî “tâun” kelimesinin, ta'n kökünden Fâ'ül vezninde öldürücü vebalara delalet eden türemiş bir kelime olduğunu ifade etmiştir.²⁵

3.2. Tâunun İstilah Anlamı

İbn Hacer tâun hastalığının ortaya çıkış nedeni ve özellikleri hakkında aralarında hadisçilerin, fıkıhçıların, tıpçıların da yer aldığı birçok farklı âlimin görüşlerini aktarır. Bunlardan dikkat çeken birkaç tanesine değinmek yerinde olacaktır. İbrâhim el-Harbî (ö. 285/898) “*Ğaribu'l-Hadis*” isimli eserinde veba ile tâunun aynı hastalığı ifade ettiğini (ö. 285/898) ve kendisiyle Allah'ın dilediğini imtihan ettiği bir çıban olduğunu belirtir. İbnu'l-Arabî ise tâunun difteri gibi can alıcı bir hastalık olduğunu ve çok hızlı yayılarak çabuk ölümlere sebep olduğu için bu adı aldığını söyler. İbn Hacer'in görüşüne başvurduğu âlimlerden Kadı İyâz veba ile tâun arasında ayırımıda bulunmasıyla için dikkat çekmektedir.²⁶ Zira ona göre veba genel salgın hastalıkların adıdır. Tâun ise vücudun dışında çıbanlar şeklinde görülen hastalıktır ve hızlı bir ölümle sonuçlandığı için bu adı almıştır. İyaz'a göre her tâun vebadır, ancak her veba tâun değildir.

Gazzâlî (ö.505/1111) ise tâunun, biriken kandan dolayı bütün bedenin ateşle birlikte şişmesi veya kanın vücudun bir bölgesinde birikerek o bölgenin şişerek kızarması şeklinde kendini gösteren bir hastalık olduğunu; doktor yetişmezse bu durumdaki organın işlevsiz hale gelerek tamamen kaybedilebileceğini belirtir.²⁷

²⁴ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kurân*, (İstanbul: Çıra Yayınevi, 2012), 635.

²⁵ Cevherî, *Tâcü'l-Luğa ve Sihâh'ul-'Arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), c.6, s. 2157.; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 95.

²⁶ Âlimler arasında veba ile taunun aynı hastalık olup olmadığı konusu tartışmalıdır. İbn Hacer ise bir takım hadisler ve tarihi olaylara dayanarak taun ile vebanın ayrı hastalıklar olduğu görüşünü benimsemiştir. Özetle; taun farklı bir hastalık olup, her taun vebadır, ancak her veba taun değildir. Bkz. İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî fazli'l-tâ'ûn*, 102-108; İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fî hedyi hayri'l-'İbâd*, thk. Şuaybu'l Arnavut, Abdülkadir el-Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), c.4 s.34.

²⁷ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn fî fazli'l-tâ'ûn*, 98.

İbn Sîna (ö. 428/1037) ve mahir bir kısım tabiplere göre tâun; gizli görünmeyen ve yumuşak bölgelerde oluşan öldürücü derecede zehirli bir kitleden oluşan maddedir. Daha çok koltuk altında, kulak arkasında ve uylukta olur. Kötü, kokuşmuş kandan kaynaklanmaktadır. Bulunduğu organla birlikte diğerlerinin de yapısını bozan zehirli bir maddeye dönüşür. Kalbin yapısını da bozan bir etkisi vardır. Kusma, bulantı, bayılma ve kalp çarpıntısına neden olur. Savunması zayıf organlara saldırdığı için tehlikelidir. İbn Sînâ, tâunları üçe ayırmaktadır. En tehlikelisi kara tâundur ve bu türünden kurtulabilen çok azdır. Kırmızı tâun en hafifidir. Sonrasında sarı tâun gelir. İbn Sina: Tâun vebalı bölgelerde çok bulunur, dolayısıyla tâuna veba da dendi, aynı şekilde vebaya da tâun dendi. İbn Sina vebayı, ruhun hayatta kalmasını sağlayan ve onsuz sadece insanın değil tüm canlıların solumadan yaşayamayacağı hava cevherinin bozulması olarak tanımlar.²⁸

İbn Hacer, tâun hakkında farklı disiplinlerden âlimlerin görüşlerini aktardıktan sonra tâun türlerine ilişkin şöyle bir özetle bulunur:

Birinci ve en meşhuru: Eklemlerde şişme şeklinde meydana gelenidir. Elde, parmaklarda ve tüm organlarda olabilir.

İkincisi: Eklemler dışında bedenin her hangi bir uzvunda olabilecek çıban ve siville şeklinde olanıdır ki eklemlerde daha yoğun olur.

Üçüncüsü: Nefes darlığı gibi ölümle sonuçlananıdır. Ancak nefes darlığı tek başına tâun değildir. Tâunun bazı türlerinde nefesin kesilmesi, boğulma hissi görülebilir. Tâun zamanın da görülebileceği gibi tâun olmayan zamanlarda da görülebilir. Bu konuda sahih iki hadis vardır: Birincisi: “Medîne’ye tâun girmez.” hadisidir. İkincisi ise: nefes darlığı yaşayan Esad b. Zürrâre ve Berâ b. Ma’rûr isimli sahabeyi dağlayarak iyileştirdiğine dair rivayettir. Dolayısıyla bu iki sahabe tâuna tutulmadan nefes darlığı yaşadıkları için her nefes darlığı tâuna bağlı olmayabilir.

Dördüncüsü: Cüzam misali bir organı yok eden türüdür.

İbn Hacer son olarak veba konusunda ünlü tıpcı İbn Nefis’in (ö. 687/1288) görüşlerine başvurmaktadır. Buna göre; veba hava cevherinin karasal veya havasal sebeplerle bozulmasından kaynaklanan bir hastalıktır. Karasal sebepler ise, çok durgun olduğu için pislenen su ve savaş meydanlarında defnedilmeyen çürümüş cesetlerden kaynaklanan pislenmedir. Kurbağa ve diğer haşerelerin çokluğundan kaynaklanan ve aşırı rutubetli toprakta meydana gelen çürümeler de karasal bozulmalardandır. Havasal sebeplere gelince; yaz sonu ve sonbaharda çokça görülen meteor ve gök taşları; Aralık ve Ocak aylarında esen güney ve saba rüzgârları; kış aylarında yağmuru haber veren kapalı havaların çok olup yağmurun yağmaması bu sebepler arasında sayılabilir. İbn Hacer sözün bu noktasında sıraladığı sebeplerin tecrübeye dayalı tespitler olduğunu belirtir.²⁹

4. Tâunun Geçmiş Topluluklar İçin Azap Mü’minler İçinse Bir Rahmet Vesilesi Olması

İbn Hacer, bu başlık altında tâunun kaynağına dair hadis eserlerinde farklı senet zincirleriyle yer alan bir rivayete yer vermektedir. Sahîhayn’da da yer alan söz konusu rivayet şudur: Âmir b. Sa’d b. Ebî Vakkâs babasından, Üsâme b. Zeyd’in kendisine tâun konusunda Resûlullah’tan ne duyduğunu sorduğunu, bunun üzerine Resûlullah’ın: “Tâun İsrailoğullarından bir tayfanın veya sizden önceki diğer toplulukların üzerine gönderilmiş bir

²⁸ İbn Sînâ, *El-Kânûn Fi’t-Tıbb*, thk. Muhemmed Emîn Sâvî, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1999), 3/164,165.

²⁹ İbn Hacer, *Bezlü’l-Mâ’ûn fi fazli’l-tâ’ûn*, 98-101.

azaptı. Bir yerde tâun olduğunu duyduğunuzda oraya girmeyin. Sizin bulunduğunuz yerde tâun varsa kaçmak için oradan çıkmayın.” dediğini rivayet etmiştir.³⁰

İbn Hacer, bu bahiste birçok rivayeti farklı tariklerle ele alırken hadis ilmindeki uzmanlığını ortaya koymuştur. Bu araştırma, söz konusu rivayetlerin hadis usulü ilmi açısından ele alınmasından ziyade metin kısımlarına odaklanarak, bu rivayetler ışığında Resûl-i ekrem’in ve sahabenin salgın hastalıkla ilgili düşünce ve kanaatlerine vakıf olmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla uzun uzadıya hadislerin türü, senet kısımları, râviler vb. teknik ayrıntılara girilmeyecektir.

Bazı rivayetlerde tâun hastalığının özellikle geçmiş toplumlar için bir azap kaynağı olduğuna yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Üsâme b. Zeyd kanalıyla ulaşan bir rivayette yer alan ek bir ifade ayrıca önem arz etmektedir. Buna göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz tâun Allah’ın kendisiyle bazı toplumları helak ettiği bir hastalıktır. (Bittikten sonra dahi) Ondan yeryüzünde bir parça kalır. Bazen gelir, bazen gider.”³¹ Resûlullah’ın hastalığı bazen gelip, bazen gideceği yönündeki uyarısı, hastalığın doğasıyla birebir örtüşmektedir. Çünkü hastalık hiçbir zaman tamamen yok edilememiştir.

İbn Hacer bu bahiste ilk olarak Ebû Useyb’ten ulaşan bir rivayete yer verir. Buna göre Resûlullah: “Cibrîl bana humma ve tâunla geldi. Ben hummayı Medine’de tuttum, tâunu ise Şam’a gönderdim. Tâun benim ümmetim için bir rahmet ve şahadet kaynağıdır. Kafir için ise bir azaptır.”³²

İbn Hacer’in bu bahiste yer verdiği ikinci rivayet ise şudur: Enes b. Mâlik yanında başka birisi ile birlikte Hz. Ayşe’nin yanına geldi. O adam Hz. Ayşe’ye “Ey müminlerin anası! Bize zelzeleden bahset” dedi. Bunun üzerine Hz. Ayşe şöyle cevap verdi: “Zina helal görüldüğünde, içki kullanımı ve müzikli ortamlar arttığında bu durum Allah’ı öfkeliendirdi ve O da arza, “Onları salla. Tövbe eder ve dönerlerse ne âlâ, yoksa yeryüzünü onların tepesine yıkarım” diye seslendi. Adam, Hz. Ayşe’ye zelzelenin onlar için bir azap olup olmadığını sordu. Hz. Ayşe de ona: “Bilakis müminler için bir rahmet ve öğüt, kâfirler içinse bir azap ve cezadır” şeklinde cevap verdi.³³

4.1. Söz Konusu Azap ve Kime İndiği

İbn Hacer, bu konuda Hz. Ali’den gelen bir rivayete yer verir. Bu rivayet şu şekildedir: Peygamberlerden bir tanesine kavmi karşı geldi. Bunun üzerine bu peygambere topluluğunun açlıkla yok edilmesi teklif edildi. Peygamber ise bunu kabul etmedi. Akabinde kavmine bir başka topluluğun düşman kılınması teklif edildi. Peygamber yine kabul etmedi ancak incelikli bir ölüm olabileceğini söyledi. Bunun üzerine Allah onların üzerine sayılarını azaltan ve kalplerine ateş düşüren tâunu musallat etti.³⁴

İbn Hacer, bu bahiste İbn İshak’ın Mübtedâ isimli eserinde yer alan Hz. Davud ve Kudüs’ün kuruluşuyla ilgili bir rivayete daha yer verir. Buna göre; Allah Davud’a İsrailoğullarının isyanının arttığını vahyetti ve onlara üç seçenek sundu. “Ya onları iki sene

³⁰ Buhârî, *Kitabü Ahadisül Enbiya*, 3473; Müslim: *Kitabu's selâm*, 2218.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36:136.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29:289.; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ün*, 78.

³³ Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semîr Emîn ez-Züheyri, (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1992), c. 2 s. 619.; İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ün*, 80.

³⁴ Bu rivayete hiçbir hadis eserinde rastlanmamakla birlikte; İbn Hacer, Mutayyen’in müsnedinde yer aldığını ve hasen bir rivayet olduğu notunu düşmüştür. İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ün*, 82; Mutayyen hakkında bilgi almak için bkz. Mustafa Ertürk, Mutayyen, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 14.08.2020).

kıtlıkla imtihan edeyim, ya iki ay süreyle üzerlerine bir düşman musallat edeyim ya da üç gün süreyle onlara tâun göndereyim” dedi. Davud bu seçenekleri kavmine sundu. Onlar da sen bizim peygamberimizsin, seç bir tanesini, dediler. Davud, açlığa gelince o sabrı zor ve insanı alçaltan bir musibettir. Düşmana gelince o da geride hiçbir şey bırakmaz. Bunun üzerine onlar için tâunu seçti. Akabinde güneş batana kadar onlardan yetmiş veya yüz bin kişi öldü. Bunun üzerine Davud onlar adına Allah’a dua etti de Allah onlardan azabı kaldırdı. Bunun üzerine Davud onlara, Allah size merhamet etti. Sizi sınıdığı şeye karşılık Allah’a bolca dua edin, dedi.³⁵ Burada Hz. Davud’un ümmetinin başından geçen bu sınanma örneğinde Allahu Teala’nın Taun’u yalnızca kafirlerin üzerine değil Peygamberine tabii olan bir kavmin üzerine de gönderdiğini görmekteyiz. Bu da bize göstermektedir ki Taun yalnızca kafilere bir azap kapsamında değerlendirilmeyip aynı zamanda inanan ama belki de ameli vb. konularda yanlış yol tutan inançlı topluma da inmiş olabileceğini düşünmemize vesiledir. Zira öyle olmasa Hz. Davud’a binaen “Sen bizim Peygamberimizsin” başımıza gelecek olan sınanmayı sen seç demeleri abesle iştigal olurdu.

Abdurrahman b. Ebî Leylâ bu rivayetin sonunda Resûlullah’ın “Allâhümme bike ukâtîlû ve bike uhâvilû, bir başka rivayette “usâvilû” ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ bike” şeklinde dua ettiğini aktarır.³⁶ Rasûlullah’ın böylesi bir dua da bulunması da yukarıdaki çıkarımımızı doğrular niteliktedir. Peygamber Efendimiz böylesi bir sınavın kendi ümmetinin başına gelmesinden Allah’a sığınmıştır.

İbn Hacer, tâun ve geçmiş ümmetlerde yaşananlar hususunda farklı kaynaklardan birçok rivayete yer verir. Bunlardan bir tanesi de Taberî’de yer alan Said b. Cübeyr’in anlattığı, Hz. Musa ve İsrailoğulları arasında yaşanan bir kıssadır. Buna göre; Firavun ve kavmi Kur’an’da Araf 133. ayette yer aldığı biçimde, fırtınalarla, çekirge sürüleriyle vb. şekilde Allah’ın mucizeleriyle cezalandırıldıklarında, Hz. Musa onları iman etmeye davet etti. Ancak onlar iman etmediler ve İsrailoğullarını Hz. Musa ile birlikte gitmeleri için bırakmadılar. Bunun üzerine Hz. Musa İsrailoğullarından her birinin bir koç keserek avuçlarını onun kanına batırdıktan sonra kanlı elleriyle kapılarının üzerine vurmalarını emretti. Bir Kıpti İsrailoğullarına bunu neden yaptıklarını sordu. Ona, Allah sizi öldürecek ve yok edecek bir azap gönderiyor. Kıptiler de “Allah sizi bu işareten mi tanıyacak?” dediler. Peygamberimiz bize bu şekilde yapmamızı emretti, dediler. Bunun akabinde gelen tâunla Firavunun kavminden yetmiş bin kişi öldü. Öyle ki gece boyunca cenaze defnettiler. Bunun üzerine Firavun Musa’ya: “Sana verilen söze dayanarak Rabbine dua et! Eğer bizden bu azabı uzaklaştırırsan sana inanacağız ve İsrailoğullarının seninle birlikte gitmesine izin vereceğiz.”³⁷ dedi. Böylece Musa dua etti ve azap onlardan giderildi.³⁸

İbn Hacer bu noktada yine Taberî’den, yukarıdaki rivayete istinaden tabînin meşhurlarından Süleyman et-Teymî’den naklen bir başka rivayete yer verir. Rivayet şu şekildedir: “O dönemde Belam denen duası makbul bir adam vardı. Musa İsrailoğullarıyla birlikte Belam’ın kavmine gelerek onun nerede olduğunu sordu. Belam’ın kavmi onlardan korktu ve Belam’dan Allah’a onların aleyhine dua etmesini istediler. Belam ise, Allah’a danışmadan dua edemem dedi ve konuyu Allah’a arz ettiğinde, onlar aleyhine dua etme, çünkü

³⁵ İbn Hacer, *Bezlü’l-Mâ’ûn*, 82.

³⁶ İbn Hacer, *Bezlü’l-Mâ’ûn*, 83. Duânın anlamı: “Allah’ım senin için savaşıyor, senin için çabalarım. Allah’tan başka halimi düzeltecek bir merci ve kuvvet yoktur.” Bu duanın anlamı için bz. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Tuhfetü’z-zâkirîn bi-’uddeti’l-husni’l-hasîn*, (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1984), 201-202.

³⁷ el-A’râf 7/134

³⁸ İbn Hacer, *Bezlü’l-Mâ’ûn*, 83-84.

onlar benim kullarım, üstelik aralarında benim elçim var, cevabını aldı. Belam kavmine onlara bir hediye verin dedi. Musa da bu hediyeyi kabul etti. Sonrasında Belam’a dönerek tekrar onlar aleyhine Allah’a dua etmesini istediler. Aynı şekilde Allah’a danıştı ve bu konuda bir cevap alamadı. Bunun üzerine kavmi, şayet Rabbin onlar aleyhine dua etmeni uygun görmeseydi, ilk defasında olduğu gibi seni nehyederdi, dediler. Bunun üzerine Belam onlar aleyhine dua etmeye başladı. Ancak ne zaman Musa ve kavmi aleyhine dua etse, kendi dilinden kendi kavmi aleyhine dua etmiş oluyordu ve ne zaman kendi kavmi lehine dua etse, bu Musa ve kavmi lehine bir duaya dönüşüyordu. Bunun üzerine Belam’ı suçladılar. O da “Benim duamla ancak bu oluyor, dedi. Ancak size onları helak edecek bir şey söyleyeyim mi?” dedi. Kuşkusuz Allah zinadan nefret eder. Şayet onlar zina ederlerse helak olurlar. Kadınları çıkartın ve onlarla yakınlaşsınlar. Zaten onlar yolcular. Belki zina ederler de helak olurlar. Ve denileni yaptılar.

Kralın Allah vergisi güzelliği olan bir kızı vardı. Babası ona, Musa dışında kimseye kendini teslim etme dedi. Rivayete göre, İsrailoğulları zinaya düştüler. İsrailoğullarının önde gelenlerinden bir tanesi o kızı arzu etti. Kız da ben kendimi ancak Musa’ya teslim ederim, dedi. Bu adam, ben Musa’ya şöyle yakınım böyle yakınım demeye başladı. Kız durumu babasına danıştı ve babası ona izin verdi. Arkasından Benî Hârûn kavminden elinde mızrak olan bir adam geldi ve her ikisini yaraladı. Bu adam Allah’ın verdiği kuvvetle her ikisini mızrağının ucunda havaya kaldırdı ve insanlar onları bu halde gördüler. Bu sebeple Allah İsrailoğullarına tâun gönderdi ve bu sebepten yetmiş bin kişi can verdi.³⁹

İbn Hacer, sözün bir yerinde Bakara suresinde yer alan “Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?”⁴⁰ ayetindeki ölüm korkusundan kastın; tâun korkusuyla olduğunu aktarır.⁴¹ Görüldüğü üzere o dönemde de insanlar, Kur’an ayetlerini okurken ve anlamlandırırken daha çok kendi anlam dünyaları ve gerçeklikleri üzerinden hareket etmekteydiler. İbn Hacer’in bu ayette kast edilen korkunun tâun olduğu yorumuna benzer şekilde, geçtiğimiz yüzyılda kitlesel ölümlere neden olan çiçek hastalığı sonrası Muhammed Abduh’un “Tefsîru Cüz-i Amme” adlı eserinde, Fil suresinde geçen eabil kuşlarının Ebrehe’nin ordusuna attığı şeylerin çiçek mikrobu olduğu yorumu da olgusal olarak aynı düşünsel yapının eseridir.⁴²

4.2. Tâun, Veba ve Şehadet İlişkisi

Sözlük anlamı; bir şeyim özüne, mahiyetine vakıf olmak, bilmek ve bildiğini dille ifade etmek olan şehadet kökünden türeyen şehîd, “kesin olarak bilen, bildiğini haber verme konusunda güvenilen kimse” demektir. Allah için söz konusu olduğunda, “her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan ve hiçbir şey bilgisi dışında gerçekleşmeyen” gibi anlamları vardır.⁴³ İbn Manzûr şehidi; Allah yolunda öldürülen kişi olarak tanımlamaktadır.⁴⁴

Şehitliğin kulu Allah katında yükselttiği derece, şehitlerin ahirette karşılaşacakları izzet ikramı ifade eden ayetler ve hadisler ile İslam toplumunda şehitlere atfedilen büyük değer, bu makamı tüm inananlar için değerli kılan sebeplerdir. “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler

³⁹ İbn Hacer, *Bezlü’l-Mâ’ûn*, 85-86.

⁴⁰ el-Bakara 2/243.

⁴¹ İbn Hacer, *Bezlü’l-Mâ’ûn*, 83-84.

⁴² Mustafa Güven, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Tefsir Anlayışındaki Modernlik Unsurları ve Bu Bağlamda Muhammed Abduh’a Yöneltilen Eleştiriler -Fil Sûresi Örneği, *Ekev Akademi Dergisi* 19/61 (Kış 2015), 158-159.

⁴³ Bekir Topaloğlu, “Şehîd”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Erişim 05 Nisan 2020).

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, (Beyrut: Dârü’s-Sâdir, 1993), 3:240.

sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lutuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.”⁴⁵ gibi ayetlerde şehitlik, insanın sonsuz bir yaşam hasretini giderecek ebedi bir mutluluğun kaynağı olarak sunulmaktadır.

İbn Hacer, tâun ve şehitlik arasındaki ilişkiye dair sahihaynda geçen Enes b. Malik'ten naklen bir rivayete yer verir. Buna göre Resûlullah; “Tâun, (kendisine isabet eden) her Müslüman için şehitlik demektir.” buyurmaktadır.⁴⁶ Muaz b. Cebel'den nakledilen bir başka rivayette ise Resûlullah şöyle buyurmaktadır. “Sizler Şam'a hicret edeceksiniz ve orası feth olunacaktır ve aranızda kişinin kasiğini tutan çiban ve yaralar şeklinde bir takım hastalıklar olacaktır. Bu hastalıklarla Allah size şehitlik nasip eder ve günahlarınızı temizler.”⁴⁷

İbn Hacer Buhârî'de yer alan ve Resûlullâh ile sahabeden bir grup arasında geçen bir konuşmaya da yer verir: Bu konuşmada Resûlullâh, sahabeden orada olanlara “Aranızdan kimleri şehit sayıyorsunuz?” diye sorar. Onlar da: “Allah yolunda öldürülenler şehittir” derler. Resûlullâh, “O zaman ümmetimin şehitleri ne azdır” der. Bunun üzerine Resûlullâh'a sordular: “O halde kimler şehittir ey Allah'ın Rasûlü?” Dedi ki: “Allah yolunda ölen ve öldürülen şehittir. Tâundan ölen kişi de şehittir. Karın ağrısından ölen, boğulan mü'min de şehittir.” İbn Hacer farklı rivayetlerden hareketle doğum üzerine ölen kadın, hayvandan düşerek veya yangında ölen, yine evi yıkılıp altında kalarak ölen Müslümanların da şehit sayılacağı bilgisini verir. Ancak burada bir husus dikkatlerden kaçmamaktadır. İbn Hacer bu rivayetleri *Fethu'l-Barî*'de kritize ederken şehitleri dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki sınıfa ayırır. Bunu yaparken de Allah yolunda ölen ve öldürülenler dışındaki sınıfları, dünyevî şehit kapsamında değerlendirmektedir.⁴⁸ Ne var ki, aynı rivayetleri değerlendirdiği eseri *Bezlü'l-Mâ'ûn*'da bu tür bir ayrıma gitmez. Bilakis tâun nedeniyle hayatını kaybeden bir Müslümanın, hastalık nedeniyle yaşadığı katlanılmaz acılara sabrı nedeniyle şehit olduğu düşüncesine, dünyevî veya uhrevî şehit şeklinde her hangi bir ayırım yapmaksızın yer verir. Yaşadığı acının şiddetinden dolayı tâundan ölen Müslümanın da doğrudan şehit ecri alacağını söyler.⁴⁹

Müslüman düşünürlerden İbn Kayyim'ın kimlerin şehit kapsamında değerlendirileceğine dair yaklaşımı da ilginçtir. O, tedavisi olmayan tâun ve diğer bir takım iç hastalıklar nedeniyle ölen Müslümanların, boğularak ölen ya da doğum üstüne ölen Müslüman kadınların da Resûlullah ve sahabesi tarafından şehitliğine hükmedildiği bilgisini verir. İbn Kayyim'e göre her hangi bir dertten dolayı ölen Müslümanın şehit kabul edilmesinin illeti, o derdin tedavisinin olmamasıdır.⁵⁰

Bu noktada dinin özellikle kriz ve felaket zamanlarında insana umut aşılayan fonksiyonuna değinmek yerinde olacaktır. Umudu en yalın anlamıyla, bireyin geleceğe dair iyimser yaklaşımı olarak tanımlamak mümkündür. İşte toplu ölümlerin olduğu, insanların yaşama dair anlam kaybına uğradıkları dönemlerde dinin insanın umudunu canlı tutan tarafı büyük önem arz etmektedir. Yarına dair umut, insana dayanma gücü sağlarken bir taraftan da kendi sınırlarını aşmasına katkı sunar. Umut sayesinde her an ölebileceğini bile bile geleceğe

⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/169-170.

⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerh-u sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbüddin el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), c.10 s.193. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 5732.; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 1916.

⁴⁷ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 179-180.

⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c.6 s.44.

⁴⁹ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 186.

⁵⁰ İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, c.4 s.254.

dair tasarılarını zamana yaymaya çalışır. Geleceğe dönük olmak insanda temel eğilimlerden bir tanesidir. Taşıdığı umut, onun hem geçmiş acılarını unutmasına yardımcı olur hem de hali hazırdaki sıkıntılara katlanmasında ona güç kaynağı olur. Dolayısıyla umut bunları sağlarken zıddı olan umutsuzluğun insanda ruhi çöküntülere neden olduğu bir gerçektir.⁵¹

Veba salgınlarının fakir-zengin, taşralı-kentli, köle-efendi ayırt etmeksizin krallıkları, monarşileri dize getiren doğası, ortaya çıktığı dönemde insanların psikolojilerini alt üst etmiş, onları umutsuzluğun kollarına itmiştir. İstek, Ortaçağda Viyana merkezli olarak Avusturya’da yaşanan veba salgınlarının insanlarda yarattığı umutsuzluğa dair farklı örnekler sıralar ve bu umutsuzluk halinin insanları daha dindarlaşmaya ittiğini aktarır.⁵²

Her dinin kendine has bir gelecek tasavvuru olduğu ve daha yaşanılabilir bir dünya ve mutlu bir hayat vadettiği ve dinlerin en önemli umut kaynakları arasında yer aldıkları ve en güçlü umut taşıyıcıları oldukları göz önüne alındığında salgın hastalık dönemlerinde insanların daha dindarlaşmalarının psikolojik temellerini anlamak mümkün olacaktır.⁵³ Dolayısıyla tâun gibi bulaşıcı hastalıklardan hayatlarını kaybeden Müslümanların şehitlik derecesine erişeceklerine dair rivayetler hastalığın yarattığı umutsuzluk dalgasına karşı önemli bir umut aktarıcısı rolü üstlenmektedirler.

4.2.1. Hastalığın Kaynağının Cinler ve Kötü Ruhlar Oluşu

İbn Hacer hastalığın cinlerden kaynaklandığına dair İbn Kayyim ve Kelâbâzî gibi alimlerin görüşlerine yer verir. İbn Kayyim’e göre hastalığın cinlerden kaynaklandığına dair görüş, hikmetli bir bakış açısının eseridir. Ona göre cinlerden bizlere düşman olanlar onların şeytan sınıfından olanlarıdır. Onlardan Allah’a itaat edenler için ise dinde kardeşlerimizdir, der. Allah, gerek insanlardan gerek cinlerden “bize düşman olanlarla savaşmamızı emretmiştir ve biz O’nun rızasını elde etmek için onlarla savaşırız”⁵⁴ diyen İbn Kayyim, eserinde hastalığın kaynağına dair üç farklı yoruma yer verir. Birincisi, tabiplerin yorumudur ki onlar hastalığın çıbanlar, şişlikler gibi görünen sebeplerine odaklanırlar. İkincisi; sebep yerine sonuca odaklanarak olayı bir ölüm vakası olarak değerlendirmekle yetinenlerin yorumudur. Üçüncüsü ise; kendisinin de savunduğu, hastalıkların kötü ruhların eseri olduğuna dair yorumdur. O bu konuda doktorların, kötü ruhların insan bedeninde yarattığı etkiye dair bir delilleri olmadığı için bu konuda başarılı olamayacakları görüşündedir. Bu tarz görünmeyen gaybî şeylerin ancak Peygamberler tarafından bildirilen emirler olduğunu da aktarır. İbn Kayyim hastalığın kötü ruhların yani şeytanların etkisiyle yayıldığı hakkındaki görüşünde o kadar iddialıdır ki, bu etkiyi inkâr edenlerin insanların en cahili olduğunu söyler.⁵⁵

Veba türü salgın hastalıkların arka planında kötü ruhların olduğu yönünde görüş beyan eden diğer bir çok dönem alimi gibi İbn Hacer de İbn Kayyimde, hastalıkla mücadelede duâ ve zikirlerin önemli olduğuna inanırlar. İbn Hacer eseri Bezlü’l-Mâ’ûn’da hastalıktan kurtulmak için yapılacak dua ve zikirle oldukça uzun bir bölüm ayırmıştır.⁵⁶

4.2.2. Tâun Bölgesini Korkarak Terk Edenin Uyarılması

⁵¹ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 92-95.

⁵² İstek, "Avrupa’da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Viyana Örneği)", 185.

⁵³ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 96.

⁵⁴ İbn Kayyim, *Zâdü’l-Meâd*, c.4 s.36.

⁵⁵ İbn Kayyim, *Zâdü’l-Meâd*, c.4 s.36.

⁵⁶ İbn Hacer, *Bezlü’l-Mâ’ûn*, 156-171.

İbn Hacer'in Bakara suresinde yer alan "Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara, Ölü! Dedi, sonra kendilerine hayat verdi."⁵⁷ ayetinde kast edilen korkunun, tâun korkusu olduğu yönündeki yorumuna daha önce değinilmişti. Müellif uzun uzadıya bu ayetle ilgili olarak değerlendirmelerde bulunur. Bu olayın geçmişte İsrailoğulları arasında yaşandığı, bölgelerinde ortaya çıkan tâundan kurtulmak için hızla orayı terk edenlerin Allah tarafından ölümle cezalandırıldıkları ve sonrasında kendilerine gelen bir Peygamber aracılığıyla tekrar diriltildikleri vb. rivayetleri çeşitli kıssalar kanalıyla ortaya koymaya çalışır.⁵⁸

Söz konusu ayeti, tâun yaşanan bölgeyi ölüm korkusuyla terk etmenin nehyedildiği şeklinde tevil ve tefsir eden İbn Hacer, bu konuda israiliyat kapsamında değerlendirilebilecek rivayetlere başvurarak farklı görüşleri açıklamaya çalışır. Öncelikle meşhur bir rivayeti farklı tariklerden aktarır. Buna göre; Ömer döneminde İslam ordusu Şam'a girmek üzereyken bölgede tâun olduğuna dair bir haber alırlar. Bunun üzerine Ömer, sahabe ile istişare ettikten sonra ordusunu Şam'a sokmamaya karar verir. Bu esnada itirazda bulunup, "Ey Ömer, Allah'ın kaderinden mi kaçyorsun" dediğinde Ömer ona şu tarihi cevabı verir: "Keşke bunu sen söylemeseydin Ey Ebâ Ubeyde! Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz."⁵⁹

Aktarılan bu tarihi olay, tevekkül gibi dini bir kavramın yanlış anlaşıldığı takdirde fayda yerine zarar verebileceğini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Dini kavramların kendi anlam içerikleriyle doğru bir biçimde kullanılmaları geliştirilecek dini tutumlar ve doğru dini bilgi açısından önem arz etmektedir.⁶⁰ Tevekkülü anlayan bir Ömer, istişare ederek ordusunu Şam'a girmekten alıkoymasaydı yaşanabilecek kitlesel ölümler, yanlış bir tevekkül ve kader anlayışıyla açıklanmaya çalışılacaktı. Oysaki Ömer'in yaptığı da sebeplere sarılıp tedbirli davranarak gerçek tevekkül anlayışını kanıtlar mahiyette önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir. Bilinmelidir ki Ömer burada istişare ederken çevresindeki seçkin gruptan mutlaka birileri Resûlullah'ın tâun hakkındaki tartışma götürmez haklılıktaki şu uyarısını hatırlatmış olmalıdır. Resûlullah'ın "Bir yerde tâun olduğunu duyarsanız oraya girmeyiniz, bir yerde tâun var ve siz oradaysanız bulunduğunuz yeri terk etmeyiniz."⁶¹ uyarısı belki de tarihte bu tür salgın hastalıklarla mücadelenin ilk önemli silahı olan karantina uygulamasının en bariz örneklerinden bir tanesidir. Tedbirlere uymak ve tâunlu bölgeyi terk etmemek o kadar önemlidir ki bu tedbirlere uyduğu halde ölen inananlar, şehit kabul edilerek Cennetle müjdelenmektedir. Resûlullah'ın bu konuda bir müjdesi vardır: "Bir adam tâun olan bir bölgede olup sabrederek ve Allah'a güvenerek orada kalır ve ölürse, ona ancak bir şehidin eciri verilir."⁶²

Resûlullah'ın tâun gibi salgın hastalıklarla mücadelede önem arz eden karantina uygulamasına dönük uyarı ve tavsiyeleri ile bu tavsiyelere uymaya dair teşviklerine rağmen bazen insanlar yaşadıkları dönemde bu hastalıkların neden kaynaklandığını ve nasıl bulaştığını bilmedikleri için, sonuçları pahalıya mal olan yanlış uygulamalara yönelmişlerdir. Buna dair bir örnek olarak İbn Hacer'in Kahire'de yaşanan tâunla ilgili aktardıklarına kulak verilirse bu konu daha iyi anlaşılacaktır. Kahire'de yaşanan tâunda özellikle Şaban ve Ramazan aylarında ölüm oranlarının çok arttığı bilgisine yer verilir ki, takdir ve tahmin edilebileceği gibi bu aylarda

⁵⁷ Bakara suresi 2/243.

⁵⁸ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 229-240.

⁵⁹ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 243.

⁶⁰ Hasan Çetinel, *Dini Kavramların Öğretimi ve Semantik Analiz*, (İstanbul: Kitap Dünyası, 2019), 67-68.

⁶¹ Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, thk. Şu'aybu'l-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 496.; Söz konusunun detaylı bir tahriri için bz. İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 250-254.

⁶² İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 255.

camii ve mescitlerde toplu ibadet arttığı için hastalığın bulaşma hızı artmaktaydı. Bu ölümlerin artmasının arka planında yatan gerekçe buydu. Yine; Şam’da yaşana tâunda bölgede yaşayan bir adamın Resûlullah’ı rüyasında gördüğünü ve kendisine tâundan korunmak için Nuh sûresini çokça okumaları gerektiğini söylemesi üzerine insanlar camilerde kalabalıklar halinde bir araya gelerek 3363 defa Nuh suresini okumak, Buhârî’yi baştan sona okumak gibi dini amelîyelerde bulundular. Ardından imam hutbeye çıkarak tâundan kurtulmak adına kunut okudu, insanlar hep birlikte ağlayarak, tazarru içerisinde kendilerini bu hastalıktan kurtarması için Allah’a dua ettiler. Ne var ki bu durum hastalığın şiddetini ve ölüm oranlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı.⁶³

4.2.3. Veba-Tâun Olaylarının Dönem Edebiyatına Yansımasına Bir Örnek

İnsanlar arasında lakabı “kara ölüm” olan, girdiği beldelerde zengin-fakir, genç-ihtiyar, suçlu-masum, kafir-mü’min vb. hiçbir ayırım götmeyen; ortaya çıktığı dönemlerde yaşanan can kayıpları sebebiyle ülkelerin demografik yapısını değiştiren veba türünden salgın hastalıklarla sadece tabipler, din adamları, siyasiler ilgilenmekle kalmamış, konu dönemin edebiyatçıları tarafından da edebiyatın değişik türlerine konu edilmiştir. Bu eserlerde gerek hastalığın acımasızlığına, gerekse yarattığı tahribatın boyutlarına atıflar yapılmıştır. İnsanların hissettikleri çaresizlik ve umutsuzluk gibi negatif duygular edebiyatın incelikleriyle resmedilmeye çalışılmış, yine edebiyatın gücü kullanılarak insanlara umut ve inanç aşılanmaya gayret edilmiştir. Bu durum yalnız İslam coğrafyasında yaşanan veba olaylarıyla ve yalnız Müslüman edebiyatçılarıyla ilgili değildir. Benzer yaşantılar sonucu, aynı gerekçelerle bu türden edebî eserlerin Batıda da verildiği bilinmektedir.

İbn Hacer de, Bezlü’l-Mâûn isimli eserine kendi döneminde tâunu, insan ve toplum üzerindeki etkilerini tasvir eden edebî metinlerden oluşan uzun bir pasajla son verir. Bölümün hemen başında, ünlü edebiyatçılardan İbnu’l Verdî’ye (ö.743/1349) ait oldukça uzun bir makâme⁶⁴ bulunmaktadır.⁶⁵ İbnu’l Verdî, adını “en-Nebâ anî’l-Vebâ” (Vebadan Haberler) koyduğu bu makâmesinde; bu edebî türün yapısına uygun şekilde dilin inceliklerini kullanarak, aralara serpiştirdiği ayet-hadisler ve Araplar arasında şöhret bulmuş deyişlerle, sıkça söz sanatlarına başvurarak tâunu tasvir etmeye çalışır. Makâme boyunca tâunun insanlarda yarattığı umutsuzluk, ölümlerin ne denli fazla olduğu, şehir şehir İslam coğrafyasında ne büyük yıkımda bulunduğu hususları dillendirilmeye çalışılır. Ayrıca tâundan korunmak için bulunulan yerde kalmanın önemi yanı sıra Allah’a itaat ve kullukta hassas olmanın, bolca dua etmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Oldukça uzun olan bu makâmeden bir bölüm ile yetinilerek türün özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu satırlarda dönemin toplumsal havası hakkında önemli ipuçlarına ulaşmak mümkündür.⁶⁶

⁶³ İbn Hacer, Bezlü’l-Mâ’ûn, 380-381.

⁶⁴ Bkz.. Hasan ÇETİNEL, Ramy MAHMOUD, Arap Edebiyatında Eğitici Bir Edebî Tür Olarak Makâme ve İbnu’l Verdî’den Salgın Dönemlerine Ait Bir Örnek, *Umde dergisi*, 3/1, (Temmuz 2020), 47-83.

⁶⁵ İbn Hacer, Bezlü’l-Mâ’ûn, 156-171.

⁶⁶ İbn Hacer, Bezlü’l-Mâ’ûn, 371-379.

en-Nebâ ani'l-Vebâ

Vebadan Haberler

Ölümlerin ne kadar çok olduğuna ve insanların içinde bulundukları umutsuzluk haline dair satırlara örnekler⁶⁷

ولو شاهدت كثرة النعوش وحملة الموتى
Şayet tabutların ve ölülerin çokluğunu
Görseydin
Ve duysaydın, Haleb'in her bir bölgesinden
yükselen ağıt ve çığlıkları

لو ليت منهم فراراً وأبيت فيهم قراراً
Sırtını döner kaçar ve onlar arasında kalmak
istemezdin

ولقد كثرت فيها أرزاق الجنائزية فلا رزقوا
Cenazecilerin rızıkları arttı. Yiyemez
olsunlar!

وعاشوا بهذا الموسم وعرقوا فلا عاشوا ولا عرقوا
Bu mevsimde yediler, içtiler güzelce
yaşadılar. Yaşayamaz olsunlar, yiyip
içemesinler!

İbnü'l Verdî, satır aralarında insanlara umut aşlamak için tâunun faydalarını sırlamaya çalışır. Bu konuda İbn Hacer'in bakış açısına yaklaşmaktadır⁶⁸.

ومن فوائده تصييرُ الآمال
Fazla emel beslemekten alıkoyması onun
(tâun) faydalarındandır

وتحصين الأعمال
İnsanın amellerini güzelleştirmesi

واليقظة من الغفلة
Gafletten uyandırması
والتزود للرحلة
Ahiret için hazırlık yaptırması da (onun
faydalarındandır)

İbnü'l Verdî, makâmesinin bir bölümünde de, Resûlullah'ın tâun bulunan bölgeye dışarıdakilerin girmemesi, içeridekilerin bölgeyi terk etmemeleri yönündeki tavsiyelerine atıfta bulunur.⁶⁹

وما منعنا الفرار منه إلا التمسك بالحديث
Bizi buradan kaçmaktan alıkoyan sadece
Rasûluluh'ın hadisine olan bağlılığımızdır

فقوموا بنا نستغيث
Haydi birlikte sığınalım!

إلى الله تعالى في رفعه فهو خير مغيث
Yüce Allah'a ki bizden belayı kaldırsın. O en
hayırlı sığınaktır.

Aynı dönemde kara ölümün yıkıp geçirdiği bir diğer coğrafya olan Avrupa'da da durum farklı değildir aslında. Konu insan ve yaşadığı acılar olunca; aradaki kültürel, dini, etnik farklara rağmen duyguların ortak diliyle hareket edildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Konu ölümler,

⁶⁷ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 376.

⁶⁸ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 378.

⁶⁹ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâ'ûn*, 378.

sevdiklerin kayıpları, ruhi sarsıntılar olunca, değişik dünya toplumlarında benzer edebî içeriklere rastlamak mümkündür. İstek'in, Abraham'dan aktardığı bir tekerlemeye vebadan mustarip Avrupalıların çaresizliğinin izlerini görmek mümkündür.⁷⁰

“Gickes gackes Bloder=Jung

Rede dannoch einmal Bescheid

Sag, sterben müssen Alt und Jung

Sterben müssen alle Leut

Omnes quotquot morimur

Sag, omnes quoque morimur

Es sei gleich Morgen oder heut,

Sterben müssen alle Leut”

“Aptalca konuşma ey sarışın çocuk

Konuş ve bir defada kararını ver

Söyle, genç ve yaşlı ölecek

Bütün insanlar ölecek

Birçoğumuz ölüyoruz

Söyle, Hepimiz ölüyoruz

Yarın veya bugün fark etmez

Bütün insanlar ölecek”

Sonuç

Dünya ölçeğinde yaşanan Covid-19 pandemisinin, sosyal, demografik ve ekonomik anlamda birçok devleti etkisi altına aldığı, hastalığa yakalanan ve yakalanma tehdidi altındaki insanların psikolojilerini derinden etkilediği şu günlerde kaleme alınan bu makale; yayılma biçimi, insan ve topluma etkilerindeki benzerlikler sebebiyle veba-tâun hastalıkları hakkında tarihin belirli bir kesitinde yaşananlara odaklanmaktadır. Adı geçen bu hastalıklara yol açan virüslerin gerek geçmişte, gerekse ilerleyen tıbbı rağmen, günümüzde tam anlamıyla çözülemeyen bir doğaya sahip olmaları ve bir dönem baskılansa dahi belirli periyotlarla tekrar insanlığın gündemine girerek fazlasıyla can yakmaları konuyu araştırmacılar için halen aktüel bir araştırma sahası kılmaktadır. Tıpçılar, biyologlar, genetikçiler vb. fen bilimleri uzmanları hastalığın teşhisi, tedavisi ve virüslerin yapısı gibi konulara odaklanırlarken; psikologlar, sosyologlar, ilahiyatçılar, siyaset bilimciler vb. sosyal bilimcilerden oluşan araştırmacılar ise hastalığı insan psikolojisi, toplumsal hareketlilik, inançlar ve dindarlık algısı gibi öncüller bağlamında ele almaktadırlar. Çünkü bu tarz pandemik hastalıklarla etkili mücadele yalnızca tıbbî metotlarla yürütülen ilaç ve aşı çalışmalarıyla veya güçlü bir sağlık teşkilatına sahip olmakla sağlanamamaktadır. Hastalıkların tehdidi altındaki toplumu oluşturan bireylerin dini algılama biçimleri, krizlerle baş edebilme ve sağlam bir benlik fikrine sahip olmak gibi psikolojik yeterlikleri, devlet otoritesine itaat ve kanunlara uyma bilinçleri kapsamında karantina uygulamalarına yaklaşımları, ötekine saygı, hijyen alışkanlıkları vb. bir takım etkenler, hastalıkla mücadelede en az tıbbi tedbir kadar etkili olabilmektedir.

Makale boyunca, İbn Hacer el-’Askalânî gibi İslam düşünce sistemine önemli katkılar sunan bir düşünür merkeze alınarak, yaşadığı dönemde veba-tâun türü hastalıkların kaynağı, hastalık karşısında insanın çaresizliği ve bu çaresizlikle baş etmede dinin rolü gibi meselelerde dönemin hâkim anlayışı, zaman zaman diğer kültürlerle birleştiği ve ayrıldığı noktalara da değinilerek ortaya konulmaya çalışıldı. Belki o dönemde henüz varlığı bilinmeyen bu mikroskobik canlılardan habersiz olan insanlık, yaşananları günümüzden çok daha fazla din merkezli okuyordu. Ancak insanlık, döngüsel bir biçimde karşısına çıkan bu hastalıklarla mücadelede bilimsel anlamda ne kadar yol alsa da yaşanan süreçleri manen daha güçlü atlatmasında, yaşanan ölümler ve kayıplar karşısında benlik bütünlüğünü koruyacak bir anlam

⁷⁰ İstek, "Avrupa'da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Vienna Örneği)", 182.

üretmesinde, dinin rolü hala önemini korumaktadır. İnsanlık günümüzde, geçmişte olduğu gibi hastalıkların kötü niyetli iblisler tarafından kendilerine bulaştırıldığına inanmıyor belki, ancak hastalıkla mücadelede duanın gücünü, dinin hastalıklar ve ölümler karşısında insana umut vadeden rolünü birçok bilim insanı onaylamaktadır. Üstelik İslam dini, hastalıkla mücadelede modern tıbbın dahi vazgeçilmez bir önlem olarak gördüğü karantina uygulamasını teşvik etmiş, salgın hastalığa maruz kalan bölgeye dışarıdan girilmemesi, orada olanlar tarafındansa bölgenin terk edilmemesi gibi hayati bir tedbiri asırlar öncesinden uygulamaya koymuş bir tutarlılığa sahiptir.

Resûlullah'ın deyimiyle bir gidip bir gelen, döngüsel olarak karşımıza çıkan veba-tâun türü hastalıklar, üzerinde yaşadığımız ve komşuluk ettiğimiz Ortadoğu, Balkanlar vb. coğrafyaların tarihinden hiçbir zaman tam anlamıyla silinememiştir. Bu tarz küresel ölçekli pandemik rahatsızlık ve hastalıklara yol açan virüslerin sürekli olarak kendilerini yeniliyor olması, hastalıkla mücadelede sorumluluk sahibi olan kişi ve kurumları, üç aşamalı bir eylem planına hazır olmaya, etkili strateji ve politikalar belirlemeye itmektedir. Birincisi ve en pragmatik olanı; bu tarz pandemik hastalıkların ortaya çıkmasını engellemek. İkinci aşamada, alınan tüm tedbirlere rağmen hastalık ortaya çıkmışsa, süreci en az insan, enerji ve ekonomik kayıpla alt etmeye dönük bir eylem planını hazır etmek. Üçüncü ve son aşama ise, verilen mücadele ve ikinci aşamada uygulanan eylem planının başarılı olarak hastalık baskılandıktan, kontrol altına alındıktan sonra, toplumu ve onu oluşturan bireyleri yeni döneme hazırlama ve bu süreci avantaja çevirebilecek strateji ve politikaları içeren bir eylem planına sahip olmaktır.

Sonuç olarak; pandemik hastalıklar gibi kriz süreçleriyle baş edebilmek için bahsi geçen üç aşamalı eylem planını hazırda tutan, dönemin ihtiyaç ve yönelimlerine göre güncelleyebilen, bireylerinin eğitim ve gelişimlerini, bu kriz dönemlerinin ağır psikolojik koşullarına dayanabilecek yeterlikleri barındıran programlarla destekleyen ülke ve ulusların kriz sonrası dünyada öne çıkmaları mümkün olacaktır.

Hastalıkla etkili mücadelede ve bu tarz kriz zamanlarında insanların olası umutsuzluk halleriyle baş edebilmeleri, duygusal çöküntü hissinden korunabilmeleri adına, onlar için manevi bir direnç kaynağı olan dinin, hurafelerden ve batıl inanışlardan arındırılmış bir din eğitiminin önemi her geçen gün artmaktadır. Bazı toplumlarda salgın hastalıkların pik yaptığı dönemlerde yükselen nefret söylemleri, artan şiddet, yağma gibi toplumsal bütünlük ve barışa zarar veren olumsuz eylemlerin önlenmesinde de dini ve ahlaki değerlerin önleyici rolü göz ardı edilmemelidir. Bireyin psikolojisini ve toplumsal dokuyu tahrip eden bu tür hastalıklar yayılırken ve can alırken din, bölge, etnik kimlik, sosyal statü ayrımı yapmazken; hastalıkla mücadelenin başarısında insanların hayat-ölüm algıları, hayatı anlamlandırma biçimleri, ötekine bakış açıları, dini inanç ve tutumları ile toplumların, gelenek ve kültür olarak insan algıları, suyla sabunla ilişkileri yani hijyen alışkanlıkları, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya bakış açıları, ilk akla gelen etkenler olarak hala önemlerini korumaktadırlar. İbn Hacer örneğinden olaya yaklaştığımızda ise taun gibi kapsamlı bir salgın hastalığının Müslümana isabet ettiğinde sabretmesi karşılığında rahmet, ölümü gerçekleşirse de şehitlik mertebesine nail olmasından dolayı ilahi bir hikmet kapsamında görüldüğünü söyleyebiliriz. Hastalığın yönetimi ve toplumun bu süreci nasıl atlatacağı noktasında da yine İbn Hacer'in olaya bakış açısıyla: karantina uygulamasının, temizliğin ve hastalığa karşı dua ile Allah'tan yardım dilemenin hem maddi hem manevi faydasına işaret olunduğunu söyleyebiliriz. Müslüman toplum açısından Taun'u sınanma ve sabırla süreci atlatma sonrasında rahmet olarak

değerlendiren İbn Hacer kâfirler için Taun gibi salgın ve ölümcül hastalıkların bir azap olduğu görüşündedir.

Kaynakça/References

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle:2001
- Akman, Mustafa. *İbn-i Arabi Kelami Tartışmalar Sorular Şüpheler*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.
- Arık, Feda Şamil. Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*.(Mayıs 1991),15/26.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Bilen, Mehmet. Hadis Şârihi Olarak İbn Hacer el-'Askalânî. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* (Kasım 2009), I/II.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-Luğa ve Sihâh'ul-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Hasan Çetinel, Dini Kavramların Öğretimi ve Semantik Analiz. İstanbul: Kitap Dünyası, 2019.
- el-Meâfirî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Kitâbü'l-mesâlik fî şerhi Muvatta'î Mâlik*. thk. Muhammed b. Huseyn es-Süleymânî Âişe binti'l-Huseyn es-Süleymânî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2007.
- el-Menbecî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Kitâbu't-Tâ'ûn*. Beyrut: Dâar-u b.Hazm, 2017.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Tuhfetü'z-zâkirîn bi-'uddeti'l-hisni'l-hasîn*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1984.
- Güven, Mustafa. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışındaki Modernlik Unsurları ve Bu Bağlamda Muhammed Abduh'a Yönelttiği Eleştiriler -Fîl Sûresi Örneği. *Ekev Akademi Dergisi*. (Kış 2015), 19/61.
- Findley, Carter V. *Dünya Tarihinde Türkler*. Ayşen Anadol. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Harari,Yuval Noah. *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*. çev. Poyzan Nur Taneli. İstanbul: Kolektif Kitap, 2019.
- Hasan Han, Sıddîk. *el-'İbra fî mâ câe fî'l-ğazvi ve 'ş-şehâdeti ve 'l-hicra*. thk. Muhammed e's-Saîd Zeglûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1985.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Bezlü'l-Mâ'ûn fî fazli'l-tâ'ûn*. thk. Ahmed İslâm el-Kâtib. Riyad: Dâru'l-'Âsime, 1991.
- İbn Hacer el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî şerh-u sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.

- İbn hacar el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *Zikru'l-âdâbi'l-mute'allikat'i bi-men Esâbehu't-Tâ'ûn* (Yazma eser). Süleymaniye Kütüphanesi: Reîsü'l-Küttâb Mustafa Efendi Koleksiyonu, No:1150, varak:89-93.
- İbn KayyimEl-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdü'l-Meâd fî hedy-i hayri'l-Ibâd*. thk. Şuaybu'l Arnavut Abdülkadir el-Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İbn Kemâl Paşa. *Risâletü'n fî rasti't-Tâ'ûn* (Yazma eser). Süleymaniye Kütüphanesi: Reîsü'l-Küttâb Mustafa Efendi Koleksiyonu. No:1909, varak:10-12.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü's-Sâdır, 1993.
- İbn Nüceym el-Hanefî, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *Risâletü'n fî't-Ta'ni ve't-Tâ'ûn* (Yazma eser). Süleymaniye Kütüphanesi: Reîsü'l-Küttâb Mustafa Efendi Koleksiyonu. No:1143, varak:45-47.
- İstek, Emrah. Avrupa'da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Viyana Örneği). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Ekim 2017). 36 / 62
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-'Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/b.-hacer-el-askalani> (29.04.2020).
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Riyâzu's-Sâlihîn*. thk. Şu'aybu'l-Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Nu'aym b. Hammâd, Ebû Abdillâh. *Kitâbü'l-Fiten*. thk. Semîr Emîn ez-Züheyrî. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1992.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kurân*. İstanbul: Çıra Yayinevi, 2012.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Mâ ravâhü el-vâ'ûn fî ahhâbi't-tâ'ûn*, thk. Muhammed Ali el-Bâz. Beyrut: Dâr'ul-Kalem, ty.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Şerhu's-Sudûr bi-şerhi-hâli'l-mevtâ'l-kubûr*. thk. Abdülmecîd Ta'me Halebî. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1996.
- Topaloğlu, Bekir. "Şehîd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehid--esma-i-husna> (Erişim 05 Nisan 2020).
- Turan, Mehmet. Meşhur Hadis Alimi İbn Hacer el-'Askalânî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği. *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, (Ağustos 2017), 1/1.
- Varlık, Nükhet. "Osmanlılarda Veba Salgınları". *academia.edu*. Erişim 28 Nisan 2020. https://www.academia.edu/37980780/Osmanli%C4%B1larda_Veba_Salg%C4%B1lar%C4%B1